

294/5

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká teszen titeket.

János VIII. 32.

III. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.
A SZERKESZTŐK TULAJDONA.
1884.

8751

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap.
1. Dr. Bihari Péter. A nő. 2-d. közlemény.	18—45
» » » 3-d. »	114—148
2. Bokor József. A szabadság némely akadályairól	89—113
3. Böhm Károly. A pozitív philosophia rendszere 1. közl.	161—188
» » 2. »	253—272
» » 3. »	321—347
4. Dr. Buday József. Ulrici H. halálára	81—89
» » » Dr. Petőcz M. bölesészeti rendszere 1. közl.	304—316
» » » 2. »	441
5. Dr. Horváth Cyrill. A philosophálás akadályai	241—252
6. Dr. Kiss Mihály. A társadalom fogalma	395
7. Dr. Lechner Károly. Az érzéki észrevevés elemi alkatrészei	273—303
8. Dr. Lechner László. Spenzer H. philos. rendszere. A sociolo- giára vonatkozó tanok 1. közlemény	1—15
» » » 2. »	189—208
9. Rakodczay Pál. A művészetek új osztályozása	46—63
10. Schmitt Jenő. A szépek szellemi érzése mint agyfunctió	417

II. Birálatok.

1. Böhm Károly. Az ember és világa. I. Rész. Dialektika. Ism. Schmitt Jenő 1. közl.	149—156
» » 2. »	209—222
2. Buccola Gabriele. La legge del tempo nei fenom. del pensiero Ism. Dr. Lechner K.	382
3. Flesch. Über den pathol. Befund am Hirn von Verbrechern und Selbstmördern. — Ism. Dr. Lechner Károly	382
4. Dr. Kármán Mór. Logika és Philos. Encycl. — Ism. Böhm K.	223—230
5. Manassein M. Über die Schrift im allg., — die Spiegelschrift st. Ism. Dr. Lechner K.	383
6. Dr. Nemes Imre Logika azaz gondolkodástan. — Ism. Böhm K.	369—378
7. U. az »Válasz«	460

	Lap.
8. Oelzelt-Newin. Die Unlösbarkeit der ethischen Probleme Ism. k.	69—73
9. Reich Ed. Die Emancipation der Frauen etc. Ism. k.	318
10. Dr. Simon József A szép mint agyidegtevékenység. Ism. y. ö.	348—369
11. Schmitt Jenő válasza erre.	457—459
12. Dr. S. Stricker. Studien über die Association der Vorstellungen. — Ism. k.	379—382
13. Leslie Stephen The Science of Ethics. Ism. Dr. Lechner L.	64—69
14. Thót F. Bölcészet történelme. 3 köt. Ujkor. Ism. Bokor J.	316—317
15. Wolff H. Handbuch der Logik. — Ism. k.	231—23
16. Wundt W. Über die Methode der Minimaländerungen. — Ism. Dr. Lechner Károly	388

III. Kivonatok értekezésekből.

1. Eucken R. Partheien und Partheinamen in der Philos.	237
Eucken R. Leibnitz und Geulinx	75
2. Fenerlein E. Kant und der Quietismus	74
3. Höfding H. Die psychol. Bedeutung der Wiederholung	157
4. Schneider Georg. H. Der thierische Wille	159
5. Spencer H. A vallás multjáról és jövőjéről	387—392
6. Staudinger F. Noch einmal Kants synth. Einh. d. Apperception	73

IV. Lapszemle.

78—78, 156—160; 235—239; 384—394.

V. Könyvszemle.

Hat közlemény: 78—80; 160; 239—240; 319—320; 392—394; 474—476

VI. Gondolatok.

Egy közlemény 239—235

Apróságok

1. Adatok a Magyar Philos. Szemle történelméhez	459—474
2. Hírek. Dr. Horváth Cyrill †. Nyilatkozat. Baráth F.-től.	476

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

III. ÉVFOLYAM.

1. FÜZET.

1884. JANUÁR.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká térszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Spencer Herbert philosophiai rendszere. A sociológiára vonatkozó tanok. — Első közlemény. *Dr. Lechner László.*
2. A nő. — Második közlemény. — *Dr. Bihari Péter.*
3. A művészetek új osztályozása. — *Rakodcsay Pál.*
4. Értesítő: *Philosophical Ethics* by Stephen. *Ism. Dr. Lechner László.* — *Oelzelt-Newin A. Die Unlösbarkeit ethischer Probleme.* *Ism. k.*
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

A SZERKESZTŐK TULAJDONA.

1884.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, legalább 30 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemlét« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 foimt.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

Minthogy ez évfolyamot már maga a szerkesztőség **adja ki**, azért a folyóirat **szellemi** (dolgozatok s egyéb tudósítások) és **anyagi részét** (előfizetések, reclamatiók stb.) **illető mindennemű küldemények a szerkesztőséghez** (Böhm Károly, Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium) intézendők.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

WEISZMANN TESTVÉREK könyvkiadóhivatalában megjelent
és minden hazai könyvárus által megrendelhető:

Dr SZALAY JÓZSEF
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

Történelmi mű arcz- és csataképekkel, levelek hasonmásaiival és térképekkel.

Egy ezredév óta lakjuk a földet, melyet hasáinknak nevezünk. E nagy idő leforgása alatt tömérdek csapás érte nemzetünket; sokszor megfogyatkozunk számban és erőben, sokszor állottunk a sír szélén, de a magyarok istene, őseink karja és bölcsesége mindannyiszor megmentett bennünket a végső bukástól.

Ezer éves történetünknek minden lapja, minden betűje, egy-egy példa, egy-egy tanúság ránk nézve. Megállottuk a sarat a csaták véráztatta téerein, nem csüggedtünk el a leveretés nehéz napjaiban, s a műből erőszak, jogtalanság megfosztotta nemzetünket: mindenkor visszaszereste az ész, az okosság, a súlyos állapotokkal megalkudni tudó bölcsesség.

Nemzetünk viszonytárságos multját sok becses mű tárcsálja, tudósaink napról-napra több, eddig homályban volt lapjára derítenek buzgó kutatásaik alapján új fényt, de nincs oly mű iródtalmunkban,

Zrínyi Miklós. (Képmutatvány.)

mely mindezen kutatások felhasználásával, de mégis önálló ítélettel, egyszerű, világos nyelven, népies előadáásban beszélné a történetünket. A teljes mű 3 nagy 8-ad kötetből áll és átcszes kötetekben 17 forintért kapható; de azért 30 kros füzetekben is folyton rendelkezésre áll.

Ast hiszszük tehát, hogy minden értelmes magyar embernek első kötelessége megismerkedni hazája történetével. Mert ha az édes anyatejjel magunkba szívjuk is mindnyájan a hasaszeretetet, de ez a szeretet csak akkor izmosul forró, tántoríthatatlan ragaszkodássá, ha nemzetünk történetéből látjuk a felénk intő példákat: ha megismerjük a nagy Hunyadiakat, a Zrínyieket lelkét emelő önfeláldozását, a Bethlenek ügyes politikáját, a Rákócziak magasztos honszerelmét.

Megjelent és **KÓKAI LAJOS** könyvkereskedésében (IV. Károly-utca 1.) kapható:

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK.

Irta:

BÖHM KÁROLY,

ev. főgymn. tanár.

ELSŐ RÉSZ:

DIALEKTIKA VAGY ALAPPHILOSPHIA.

Ára: 3 frt.

SPENCER HERBERT PHILOSOPHIÁJA.

A sociológiára vonatkozó nézetek.

(Első közlemény.)

I. Létezik-e a szó szoros értelmében vett társadalmi tudomány (sociologia)?

Spencer a sociologia elveire vonatkozó nézeteinek adatait leginkább a »Descriptive Sociology« című munkájából meríti. Ez táblázatos munka, melyet James Collier, David Duncan és Richard Scheppig compilált; e compilációhoz Spencer adta meg a tervet, még pedig oly módon, hogy ha az ember a rovatokat vízszintesen nézi meg, akkor látja, hogy valamely népnél mily társadalmi intézmények voltak egyidejűleg, ha az egyes rovatokat felülről lefelé nézi, akkor látja, mily változásokon mentek át az egyes intézmények az idő folyamában.

Bevezetésül a társadalmi tudományba szolgál philosophusunknak »The study of sociology« című munkája. E munka nem egészen ismeretlen a magyar irodalomban; bőven van róla szó a »Budapesti Szemle« VIII. kötetében (1875.) 258—290 l. * Philosophusunk a munka elején olyasmit mond a sociológiáról, mi mutatis mutandis a philosophiára is illik, t. i. hogy boldog boldogtalan politizál; szintugy mondhatni, hogy fölötte sokan philosophálnak, de vajmi kevesen a megfelelő hivatottsággal; pedig volna okunk rá, hogy az előbb említett tudományt, a sociológiát műveljük.

* Nem tudom, miért nevezi a cikkíró e munkát »Study of social science«-nek? oly cím az, melyet a munka magáénak nem vall.

A történéseknek azon része, mely azt hiszi, hogy a civilizatio haladása csak háborúk, diplomatiái fondorkodások s lángelmű emberek tevékenysége és vívmányaik által határozatik meg, csak felületesen ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit; ők azon tengeri utazókhoz hasonlítanak, kik azt hiszik, hogy a tengeri víz valóban x irányban áramlik, mert a szél a tenger felszínének vizét felkorbácsolván, a hullámokat x irányba hajtja; figyelembe nem veszik a mélyebb, csendesebb, de annál hathatósabb tengeri áramlatot. Sok ember azt hiszi, hogy ő tol, és voltaképen ő tolatik. Minden lángelme mellett, győzhet-e valamely hadvezér az ellenségen, ha minden katona, egész a közlegényig, nem teljesíti kötelességét, ha az illető nemzet hadi miniszteriuma nem támogatja kellően hadi szerekekkel, pénzzel stb.? A tudománynak terén sem jut arra, a mire a tudomány vezére, ha a tudomány közlegényei nem támogatják, ha az elhunyt nemzedékek az utat számára nem egyengetik. A társadalomban tehát minden egyes embert kell latba venni; legyen az egyes embernek hatása a társadalomra bármily kicsiny, az sohasem egyenlő a zérussal. De vajjon nem lehetetlen-e a társadalmi tudomány, ha az előbbi elmélet szerint minden ember tevékenységét számba kell venni? Vajjon lehetséges-e, hogy teszem valaki valamennyi magyar embernek gondolatát, szándékát, cselekvését stb. latba vegye és mindezen szellemi, anyagi erőknek közös eredőjét mathematicae kiszámítsa? Ez a felsőbb mennyiségtan még nem született meg. Tehát hiábavaló munka minden sociologiai kutatás? Ha nem is tudhatunk mindent, tudhatunk valamit. A mechanika törvényeit már csak jól ismerjük, és mégsem mondhatja senki, ha sziklát széjjel robbantunk, merre és hová esik valamely kődarab. Mondjuk-e azért, hogy a mechanika tudománya nem létezik? Nem tudjuk-e, hogy minden kődarab, bár merre essék is, parabolát ír le utjában? föl kellene-e hagyni a biologia tanulmányozásával azért, mert a gyermek születésekor nem tudjuk, mi betegségei lesznek, lesz-e öreg ember vagy sem? Annyit biztosan tudunk, hogy fog nőni, hogy fogai lesznek, ha megéri a kellő kort, stb. Ép úgy a társadalmi tudományban is bizonyos és biztos fejlődési törvényeket állapíthatunk meg.

II. A társadalmi tudomány (sociologia) tárgya és nehézségei.

Világos, hogy a társadalmi tudomány az egyes emberek természetét alapul vevén, valamennyi emberek egymásra hatásának és összehatásának eredményét vizsgálja. Spencer a társadalmi tudománynak tárgyát ekképen írja le: »Mindenesetre annak (a társ. tud.-nak) tárgya a társadalmi halmaznak (social aggregate) növekedése, fejlődése, alkata és functiói, a mint azt az egyének egymásra való hatása létrehozza, oly egyéneké, kiknek természete részben hasonló valamennyi emberekéhez, részben hasonló a rokon fajokéhoz, részben sajátosak. — Természetes, hogy a társadalmi fejlődésnek eme tüneteit úgy kell magyarázni, hogy számba vesszük mindazon körülményeket, melyeknek minden társadalom ki van téve; ilyenek a helyi körülmények, a viszonyok a szomszéd társadalmakkal.« (The study of. soc.) 53 l.)*

Miután a társadalmi tudománynak lehetőségét és tárgyát láttuk, ki kell jelentenünk, hogy e tudománynak megteremtése és további feljesztése nem könnyű dolog. A nehézségek 1. tárgyiak és 2. alanyiak. 1. E tudománynak egyes adatait sokkal nehezebben állapíthatni meg, mint más tudományoknál, — minden történész tehet erről tanuságot; ennél még sokkal nehezebb megítélni azt, mely adat a fontos, s mely adatokat vessük egybe, hogy valami törvénynek nyomára jussunk. Ha valamire, bizonyosan a társadalmi életre illik Goethenek e mondása:

S bár csak olyan a gondolatgyár,
Mint a takács remekműve,
Hol egy lépésre száz fonál jár,
Vetéllő röpköd ízibe,
Láttatlan hajlik szálba szál,
Száz kapcsolót egy ütés talál. stb.

»Faust« ford. Dóczy Lajos.

Goethe ez esetben gondolatokról szól, de ugyanaz áll az emberi cselekedetekről és azoknak hatásairól. Ezekről is áll:

»Száz kapcsolót egy ütés talál«.

Ez teszi a társadalmi tudományt az objectiv szempontból oly szövevényessé és bonyolulttá.

* A 2-dik kiadást idézem.

Nem kevésbé nehéz a sociologia megalkotása 2-szor alanyi szempontokból. Ha már a fölötte nehéz munkát végeztük, hogy a tudománynak adatait minden ferditéstől megtisztítottuk és a valóban fontos adatokat kiszemeltük, ha szabad úgy szólanom, az épületnek köveit összeszedtük, összeraktuk, akkor még mindig a nehezebb feladat vár reánk, e tudományos adatok közt az oki összefüggést kikutatni, az adatoknak egymáshoz való viszonyát megállapítani. Az író ily esetben ugyancsak a társadalomnak tevékeny tagja, melynek törvényeit meg akarja állapítani, ő mindenféle természetes és elkerülhetetlen előítéleteknek rabja. Ilyen előítéletek származnak a nevelésből, továbbá onnan, hogy mindenki bizonyos nemzetnek, politikai, egyházi pártnak tagja; szóval lehetetlen, hogy ne tekintse valamely pártnak szempontjából a társadalmi tüneményeket. Ugyancsak azon oknál fogva, hogy a társadalmi tudományban az eligazodás olyan nehéz, szükséges, hogy az államférfi tevékenységében felette óvatos legyen. Mily veszedelmes az, hogy az állam többé avatkozik, mint abba, hogy csak az általános rendet tartsa fenn és a jogot biztosítja, Spencer már 1853-ban az »Over-Legislation« című essay-vel, később a »Specialized Administration«, »The Collective Wisdom«, »Political Fetichism« és több más essay-vel iparkodott kimutatni és élénk színekkel festeni. Spencer maga úgy látszik ez esetben, midőn bizonyítani akarja, hogy a privátvállalat mindenben legyőzi az állami vállalatot, hogyha az állam olyasmibe avatkozik, mibe nem szabad avatkoznia, azzal több kárt tesz, mint hasznot hoz, néha — a pártszellem tévedésébe esett.

A társadalmi tudomány szintugy, mint az előbb tárgyalt tudományok, fejlődési tüneményeket ír le és azoknak törvényeit állapítja meg. A fejlődés az egyik állapotból a másikba való lassu, észre nem vehető átmeneteket tételez fel. Ezen igazságnak megismerése a politikai pártok meggyőződéseire a kellő hatást meg fogja tenni; majd megérlelődik azon meggyőződés, hogy, mert fejlődéssel van dolgunk, sokszor régi intézmények tarthatatlanakká válnak, ellenben, mert a fejlődés lassu, a régi intézmények csak fokozatosan módosíthatók; e meggyőződés egyrészt a conservatív pártnak merevségét, másrészt a haladó pártnak hevesességét fogja mérsékelni.

Azzal, hogy lassu fejlődéssel van dolgunk, összefügg egy

vád, melyet Spencer ellen emelnek, hogy ő a laissez-faire politikáját védi. E vád alaptalan; ő tulságosan kiemelheti azt az elvet, hogy mentül kevesebbé avatkozik a kormány, annál jobb, mint már a fentebbi essayben tette, de ő maga elitéli a teljes laissez-faire politikáját. Különben arra majd visszatérek, ha a »Social statics« című munkáról szólni fogok.

III. A z e l m é n e k e l ő k é s z ű l e t e a t á r s a d a l m i t u d o m á n y t a n u l m á n y o z á s á r a.

Mivel a társadalmi tudomány oly bonyolult, annak művelésében nem boldogulhatunk, ha szellemünket bizonyos fegyelemnek alá nem vetjük; e fegyelmet reánk csak bizonyos alább megnevezendő tudományok gyakorolhadják. Szükséges továbbá, hogy az illető tudós azon meggyőződéstől legyen áthatva, hogy léteznek szigoruan meghatározott viszonyok, hogy vannak megrendíthetlen természeti törvények, melyek alól még a társadalmi tudomány sincs kivéve. Különösen hasznos előkészítő tanulmány a társadalmi tudományra a biologia tanulmányozása.

»Rhetorikai képek sokszor tévutra vezetnek, mert arra készítetnek, hogy teljes egyformaságot lássunk ott, hol csak kis hasonlóság forog fenn, de alkalmilag tévutra is vezetnek, mert miattuk ott, hol valóságos egymásnak megfelelés van, csak képies hasonlóságot vélünk látni. Metaphora, mely egy valóságos hasonlóságnak kifejezésére használtatik, sokszor azt a gyanut kelti fel, hogy csak képzelt hasonlósággal van dolgunk; ennek folytán elhomályosítja a két dolognak legbensőbb rokonságát. Így vagyunk az efféle szólásokkal, mint: »politikai test«, »politikai szervezet« s más effélével, mely a társadalmat élő lényhez hasonlítja; fölteszszük, hogy ezek csak amolyan alkalmas phrasisok, de tényt nem fejeznek ki, — hogy inkább egy képzeletes dolognak megerősítésére törekszenek. Mégis e metaphorikus kifejezések itt többet jelentenek mint közönséges metaphorikus kifejezések. Ezek a beszédnek mintegy utmutatói, melyekre bukkantunk, hogy igazságot idézzenek elő lelkünkben, melyet eleintén csak homályosan látunk be, de mely mind világosabbá válik, mentül gondosabban vizsgáljuk annak nyilvánvalóságát.

Hogy valóságos analogia forog fenn az egyednek és a társadalomnak szervezete közt, az tagadhatatlanná válik, ha átlátjuk, hogy mindkettőben bizonyos egyforma, szükségképeni tények határozzák meg a structurát (The study of soc. 330. l.). Az idézett szövegből látjuk, hogy a társadalmi tudományban sok oly törvénnyel fogunk ismét találkozni, melyet már a biológiában megemlítettünk, — későbbben e pontra különösen vissza fogok térni, — most csak azt említem, hogy a fentebb említett körülménynél fogva Spencer szerint az államférfi igen praktikus hasznát veheti, ha a biologia főbb tételeiben járatos.

Ép oly fölötte tanácsos, hogy az államférfi a psychológiának alapvető tételeiben kellően járatos legyen. E tanulmányunk kerete, melyet magamnak előírtam, nem engedi meg, hogy bővebben szóljak azon okokról, melyek ajánlatossá teszik azt, hogy az államférfi a psychológiát is tanulmányozza; elég csak megemlítenem, hogy a törvény emberekre alkalmaztatik, tehát ezeknek lelki tulajdonságaival számolnunk kell.

IV. A társadalomnak eredeti alapjai és tényezői.

Azt a fejlődést, melyet a társadalom feltüntet, Spencer 'superorganic evolution'-nek nevezi, feltétele pedig, hogy egyenrangú elemek (itt az embereknek) összehatásából egy magasabb organikus társadalmi rend keletkezzék és fejlődjék. Az egyes ember nem áll magában a világban, hanem más emberekkel és a környező természettel sűrűen érintkezik, és így mindenekelőtt ez említett tényezőket kell tekintetbe venni, melyek a társadalmi rendnek fejlődésére, a civilisatio haladására befolyanak. Hogy a társadalom a helység földrajzi viszonyainak hatása alatt áll, ismeretes; ép oly ismeretes, hogy nagy befolyással van valamely nép civilisatiójára az, vajjon számos taggal bír-e a nép, vagy kevéssel, sűrűen laknak-e az emberek egymás mellett vagy el-
lenkezőleg; végre arról sem szabad megfejeltkezni, mily népek laknak egymás szomszédságában, mert a népek örökké nem maradnak egymástól elszigetelten. Felette nehéz azon ismeretes ténynek, hogy a geographiai helyzet a civilisatióra hat, legvégső, és az időben legeiső elemeit feltüntetni. Egyrészt azt látjuk, hogy

a kevésbé művelt ember a geographiai helyzet hatása alatt inkább áll mint a művelt, másrészt tudjuk az őskori leletek tanúsága szerint, hogy az emberiség már évezredeknek kiszámíthatlan sora óta létezik; már most fölötte nehéz, meghatározni azt: először, melyek voltak azon geographiai viszonyok, midőn az ősember a földet lakta, másodsor, mint-hogy a földnek külső alakja más volt mint most, miképen hatottak e teljesen másnemű geographiai viszonyok az ősemberre. A fejlődésben minden későbbi állapot az előbbit tételezi fel, auzól határoztatik és abból magyarázandó; de az említett okokból az embernek ősalapotját geographiai szempontból nem határozhatjuk meg, és így a sociologia már kiinduló pontján nehézségekbe ütközik. Van azonban a tudomány számára elég adat felhalmozva, mely nagyjában arra a kérdésre felel, mily befolyással vannak a társadalomra a meteorologiai viszonyok, a földnek vízszintes és függőleges tagoltsága, a növényzet, az állatország stb. — A milyen kénytelenek vagyunk az ősember környező geographiai viszonyokat és azoknak hatásait az ősemberre megállapítani, ép olyan képtelenek vagyunk az ősembernek egyéniségét pontosan körülírni; de tanulmányozhatjuk a vadembert, és innen pótolhatjuk némikép a hiányt. Spencer hosszas tanulmányának tárgyává teszi a vadembernek physikai és lelki tulajdonságait; e tanulmányból csak egy-két adatot hozok fel. A vadember előbb éri el érettségének korát, mint a művelt, annál fogva plasticitása kisebb. Erőt nem tud annyit kifejezni, mint a művelt ember; mert eledelét egyszer bőven, máskor éppen nem kaphatja, gyomra roppant sokat bír emészteni, de a vadember koplalni is tud. Az időnek változásait kevésbé érzi mint a művelt ember; hideg, meleg nem igen bántja. — Lelki tulajdonságait illetőleg Spencer sok hasonlatosságot talál a vadember és a gyermek közt. Mindkettő nem tud hosszabban egy dolgon gondolkodni, mindkettő képtelen az elvontabb gondolkodásra. A vadaknak már régen vannak szavaik egyes állatok elnevezésére — például kutyára, lóra stb. —, de az elvontabb szó, 'állat' még hiányzik szótáraiból; csak későbbben, haladottabb fejlődési fokukban találhatni a népeknél abstractabb fogalmakat, oly szavakat, melyeknek a magyar-, 'ság', 'ség' ragu szavak felelnek meg. A vadember ép úgy mint a gyermek fölötte hiszékeny, a leg-

badarabb magyarázatokon nem ütközik meg, ritkán csodálkozik, vagy ha csodálkozik, azt találja csodálatosnak, a mi nekünk természetszerűnek látszik, és azt természetszerűnek, mi nekünk csodálatosnak tetszik. Valamint a paedagogusnak főfeladata, hogy a gyermek eszejárásába bele tudja magát találni, ugy az ethnologusnak is a vadembernek eszejárását kell tanulmányoznia, és azután kevésbé badaroknak fogja találni nézeteiket, s át fogja látni, hogy a vadember eszejárása szerint tekintve annak nézetét a világról, az teljesen természetes és okszerű. Fentebb említettük, hogy a vadember korábban éri el érettségét, hogy ennél fogva plasticitása kisebb; ez okozza, hogy szokásaiban conservativ és minden újításnak ellensége. Ő továbbá érzelmére nézve heves, és így kevesebbé hajlandó a társulásra, a jövőt nem igen veszi számításába. Társadalmat csak félelem, vagy egy vezér előtt feltűnő respectus tarthat össze. Az ego-altruistikus érzelmeknek még némi nyomát, de az altruistikus és magasabb érzelmek vajmi kicsi nyomát találhatni a vad népek közt.

V. A meghaltak lelkeinek tisztelete, mint az ősi vallásnak alapja.

Miután Spencer kifejtette, milyen a vadember testileg és lelkileg, e lelki tulajdonságai alapján vizsgálja, milyen a vadembernek vallási meggyőződése, miért okvetlenül ilyen az, mily alapon nyugszik e vallásos meggyőződés. A vallási eszméknek származására vonatkozó elméletet Spencer 18 fejezeten végig hosszadalmasan tárgyalja; az eredményt összefoglalva a XXVI. fejezetben adja elő. E fejezet, melynek címe »The primitive theory of things«, oly fontos, hogy szükségesnek tartottam annak jó részét fordításban közölni. Nagy szerepet játszik e fejezetben az »alter-ego«-ról szóló tan. A vadember t. i. meg van győződve, hogy benne még egy »alter-ego« lakozik, mely tőle megválhat s visszatérhet belé. Hogy mi indítja a vadembert arra, hogy azt a meggyőződést lelkében táplálja, azt Spencer »The Origin of Animal-Worship« című essay-ében (Essays III. k. 103. k. 1.) ekképen adja elő: »1. Nem lehetetlen, hogy árnyéka, mely őt mindenütt kíséri és mozog, a mint ő maga mozog, kissé közreműködik abban, hogy a vademberben az alter-egoról való ho-

mályos eszme támadjon. Csak figyelemmel kell kísérni. mennyire érdeklődik egy gyermek árnyékának mozgásai iránt, csak arra kell emlékezni, hogy az árnyék eredetileg nem tekinthető a világoosság tagadásának, hanem valóságos lénynek, hogy megértsük azt, miszerint a vadember igen könnyen elképzeli magát, hogy az egy önálló valami, mely lényének egy részét képezi.

2. Az efféle meggyőződés — hogy t. i. létezik alter-ego — még sokkal határozottabban támasztható benne az által, hogy arcának, testének visszfényét a vízben látja: e visszfény pedig utánozza alakját, színeit, mozgásait, fintorgatásait. Ha arra emlékezünk, hogy a vadember sokszor ellenzi, hogy portraittirozassék, mivel azt gondolja, hogy mindenki, ki ábrázatát elviszi, lényének egy részét viszi el tőle, igen könnyen telfoghatjuk, hogy valószínűen azt gondolja, hogy képmása a vízben önálló lény, mely némiképp hozzá tartozik.

3. A visszhang is mindenestre megerősíti az alter-egoról való eszmét, mely más uton keletkezett. Minthogy a vadember képtelen annak természeti eredetét megérteni, azt szükségkép egy élő lényre veti, — oly lényre, mely mókázik vele, és kutatását kijátszsa.

4. Az efféle vagy más természeti tüneményekből eredő sejtelmek fontosságra nézve azonban csak másodranguak. Az alter-egoról való meggyőződésnek gyökere az álmokról tett tapasztalatokban rejlik. A különbséget az álomélet és a valóságos élet közt, melyet mi oly könnyen veszünk észre, a vadember csak nagyon homályosan ismeri meg, és szóval ki sem fejezheti azt a különbséget, melyet észrevesz. Ha felébred és azoknak, kik alva nyugodtan feködni látták, leírja, hol volt és mit tett, esetlen nyelve nem képes kifejezni a különbséget, mely a közt van, hogy látott valamit, de csak álomban látta, hogy tett valamit, de csak álomban tette azt. Nyelvének ezen hozzá nem mértségéből (inadequacy) nem csak az következik, hogy ezt a különbséget mások előtt világosan ki nem fejezheti, hanem az is, hogy azt maga is nem képzelheti tisztán. Innen van, mivel ezt másképen nem magyarázhatják, hogy ő s azok is, kiknek álmokalandjait elmondja, azt hiszik, hogy alter-egója tőle eltávozott és visszatért, midőn fölébredt. És ezt a meggyőződést, melyet különféle most létező vad törzseknél találunk, ép úgy a most művelt népeknek ősi hagyományaiban találjuk.

5. A fogalom az alter-egoról, mely tá-

vozhatik és visszajöhet, a vadember szemei előtt döntőnek látszó igazolását találja az öntudatnak rendkívüli de végképeni eltűnésében, az öntudatnak zavarásában, mely esetleg törzsének egyik másik tagjában előfordul. Olyas valaki, ki elájult és rögtön öntudatra nem hozható, mint az alvó — jellemző a kifejezés »magához térni« stb. — olyan állapotot tüntet fel, melyben az alter-ego egy időre egyáltalában vissza nem hívható. Az alter-egonak hosszabb időre való eltávozását, még inkább tünteti fel az apoplexis, katalapsis és a felfüggesztett életjelnek egyéb esete. Ilyenkor az alter-ego órákig marad távol és visszajövén konokul megtagadja a felvilágosítást, hogy hol volt. E nézetet megerősíti mindenki, kit a nyavalya kitört; ennek testét az alter-egonak távolléte alatt ellenség szállotta meg, mert különben miképen eshetnék meg, hogy az alter-ego, ha visszajön, tagadja, hogy tudná, mit tett a test? Ezt a föltevést, hogy a testet más valaki szállotta meg, még az alvajárásnak és elmeháborodásnak esetei is erősítik meg. 6. Miképen kell tehát a halált okvetlenül magyarázni? Az alter ego rendszeren visszajött az alvás után, mely hasonló a halálhoz. Az ájulás után is visszatért, mely még hasonlóbb a halálhoz. De még akkor is tért vissza, midőn valaki katalapsisben mereven ott feküdt és teljesen halottnak látszott. Nem fog-e visszatérni még hosszabb testi nyugaltság és merevség után? Világos, hogy ez nemcsak lehetséges, de valóban valószínű is. A halott embernek alter-egója hosszú időre eltávozott, de létezik valahol, közel vagy távol és minden pillanatban visszajöhet és azt teheti, a mit mondott, hogy tenni akarja. Innen a temetésnek különböző szertartásai, hogy fegyvert vagy más értékes tárgyat tesznek a halott mellé, hogy naponként ételeket hoznak neki stb.«

A vadember arról is van meggyőződve, hogy a többi tárgyaknak is van alter-egójuk. — XXVI. fejr. §. 206. »Az égbolton, a földön. óránként, naponként és nagyobb vagy kisebb időközökben változások oly módokon mennek végbe, mely módokat a vadember épen nem ismer; — dolgok váratlanul feltűnnek, eltűnnek, változnak át, alakjukat változtatják. Midőn ez utóbbi tények arra látszanak utalni, hogy az önkényesség minden körös-körül észrevehető tevékenységnek (action) közös jel-

lemvonása, csak azt a nézetet szilárdítják meg, hogy a tárgyak kettős léttel bírnak, mely majd láthatóvá lesz, majd eltűnik, majd pedig alakját változtatja.« Ime a vadembernek magyarázata a természeti tüneményekről. — Spencer elméletét az alter-egoról ekképen folytatja: »Ezen alter-ego, mely minden embernek tulajdonítatik, eleintén sem különbözik az egótól. Azt hiszik, hogy ép oly látható, ép oly anyagi; szintugy éhezik meg, szomjazik, elfárad és fáradalmat érez. Midőn eredetileg a kísértet, lélek, szellem kevésbé különbözik a személytől, minthogy agyon lehet ütni, vízbe fulasztani, vagy más módon újból megsemmisíteni, az föltett természetében csak lassan válik mássá, (differentiates slowly in supposed nature). A haladó gondolat, mely (ellentmondó) következtetéseket kiegyenlíteni törekszik, ezeket (szellemeket) mind kevésbé durva anyagból valóknak képzei magának; míg eleintén a kísértetnek csak rövid (a test halála után való) második élete van, az lassacsán (a népeknek haladó hite szerint) hosszabb életüvé válik, és anyagában mindinkább eltér a testiességtől; végre egészen aetherikus lényvé válik. Midőn a halott embernek ezen alter-egóját eleintén minden tekintetben az egoval egyenlőnek tartják, azt is tartják, hogy miután amaz a halál után távozik, ugyanazzal foglalkozik, mint ez. Ha zsákmányoló népből való, akkor harcol és vadász, ugy mint azelőtt; ha nomád fajból való, akkor marhájának gondját viseli és tejet iszik; ha földmivelő népből való, akkor újból vet, arat stb. A (halál utáni) második életnek ezen fölfogásából, mely a kormányzás alakját és társadalmi rendet illetőleg is egyenlő az elsővel, azon szokás ered, hogy a holttest mellé ételt, italt, ruhát, fegyvert tesznek, hogy sírjánál házi állatokat, feleségeit, rabszolgáit feláldozzák.

A hely, melyen a vademberek nézete szerint a halál utáni élet folytattatik, az illető népnek történeti előzményei szerint különböző. Sokszor azt tartják (a népek), hogy a szellemek (ghosts) utódaikkal együtt élnek és az ételeknek egy részét naponkint számukra teszik félre; néha azt is tartják, hogy a szomszéd erdőt szeretik látogatni és azt teszik föl, hogy az ott hagyott és nekik fölajánlott ételeket elköltik; míg más esetben azon nézet uralkodik, hogy azon vidékekre térnek vissza, a honnan a nép bevándorlott. Ezen második világ szárazföldön való utazással

érhető el, vagy folyamatosan lefelé kell utazni hozzá, vagy a tengeren át, vagy a világtájnak más iránya felé, a mint azt a néphagyományok meghatározzák. Innen van, hogy a sírnál az utazásra szükséges szerek hagyatnak: ladikok az útra, lovak a nyargalásra, kutyák a vezérletre, fegyverek a védelemre, pénz és uti levelek a biztonság kedvéért. Hol hegyláncokon szokták a halottakat eltemetni, és annak következtében azok tekintetnek a szellemek lakhelyéül, vagy hol hódító nép e hegyláncokat elfoglalta, ott az egek, melyekhez a hegyeknek tetejétől juthatni, a másik világ helyéül, vagy legalább a másik világ egyik helyéül tekintetnek. Ha a halottaknak ezen alter-egóiról eleintén azt hiszik, hogy csak rövid életűek, akkor a néphit szerint nagy tömeget nem képezhetnek; de tömegük szükségkép felhalmozódik, ha örökké való második életet tulajdonítanak nekik. Mint-hogy ilyenkor mindenütt csak úgy hemzsegnek, tetszésük szerint föltünhetnek és eltünhetnek, előre nem látott módon működhetnek, bennük látják a népek minden idegenszerű, váratlan, meg nem magyarázható eseménynek okát. Minden, mi a rendestől eltér, az ő tevékenységükre vettetik, az ő tevékenységüket még az oly esetekben is teszik fel, melyeknek természete, oka minékünk szembeszökő.

A mint azt tartják, hogy minden feltünőbb dolgot, mely a külső világban előfordul, ők (szellemek) viszik végbe, úgy azt is tartják, hogy ők az élő lények minden szokatlan cselekvésének eredeti megindítói. A testet, melyet rendes vagy rendkívüli érzéketlenség állapotában saját alter-egoja elhagy, másnak alter-egoja foglalhatja el, legyen e más személy élő vagy halott; így a halott ember roszakaratu alter-egoinak tulajdonítatik a nyavalyatörés vagy egyéb rángatódzások, a delirium és az őrültség. Mi több, minthogy ezen elmélet a megszállásról mind oly testi cselekvést magyaráz meg, mit az egyén akaratlanul tesz, az olyan tevékenységeket is magyarázza, mint a tüsszentést, ásitozást stb.; ezen elmélet szerint magyarázzák meg a betegségeket általában véve és a halált; ezt egy láthatatlan ellenség okozza.

Míg egyrészt azon esetben, hogy barátságos szellem szállja meg az embereket, ezek természetfölötti erőt meg ismeretet nyernek, ennél fogva ezt kívánják és kérelemmel akarják elérni, — másrészt természetesen attól félnek, hogy gonosz szellem szállja meg

az embert, mely csak physikai és lelki bajokat előidéz. Ha azt tartják, hogy ez utóbbi történt, akkor csak kiűzés segíthet rajta. A kiűző (exorcist) azt vallja, hogy hangos lármával, félelmetes arcfintorgatásokkal, utálatos, bűdös szagokkal kihajtja a roszakaratu kelleetlen jövevényt. A kiűzésnek ezen egyszerűbb módját azon fejlődöttebb módja követi, mely szerint egy erősebb szellemet hívnak segítségül. Innen alkalmilag a megbűvölő gyakorlata is növi ki magát; ez t. i. a szellemek fölötti hatalmával él, és kényszeríti őket, hogy gonosz céljaira közreműködjenek.

A mint a vad emberek egyik része a kiűző segítségével a gonosz szellemet távol akarja tartani, úgy másik része kérelmekkel akarja azt magának megnyerni.

»Ezen indokból és ezen vallási szertartásokból (observance) származnak az isteni tiszteletnek valamennyi alakjai. A szellemtől való respectus (awe) szentté teszi a sírt fődő környezetet, és ebből majd templom válik, míg a sírból magából oltár lesz. Azon adakozásokból (provisions), melyek a halottnak adatnak, — néha rendszeren (habitually), néha meghatározott időközökben — a vallásos feláldozások fejlődnek ki, — a rendesek és rendkívüliek, — a naponkéntiek vagy ünnepeken adottak. A sírnál való áldozatok és megésonkitások az isten oltáránál történendő áldozatokká és vallásos vérontásokká válnak. Az ételtől való tartózkodás a szellem javára, bűjtöléssé és más szent cselekvésekké válnak; adományokkal összekötött vándorlások a sírhoz zarándoklásokká válnak a szent helyhez. A halottnak dicsérése és hozzá intézett kérelmek vallásos dicsénekekké és imákká válnak. Ily mód on minden vallásos szertartás a halottak iránti tiszteletből származik.« (Princ. of Sociology. I. 443. k. k. l.)

Nagy feladat bizonyítani, hogy minden vallásos tisztelet a halottak tiszteletéből származott, de kivált nagy feladat meg bizonyítani azt, hogy minden vallásos hit és mythos a szellemek hypothesiséből magyarázható. Ez utóbbi különösen fölötte nehéz feladattá válik, ha ezen hypothesisből kiindulva meg akarjuk magyarázni, miképen fejlődött az állatok, növények, fétichek, de sőt az égnek és csillagoknak tisztelete. Kezdjük a fétiche tiszteletén. Először tiszteltetett az imént meghalt embernek teste, azután mumiája, továbbá testének maradványai, továbbá oly tárgy, mely részint az ember testéből, részint más anyagból készült

végre oly alak, mely a meghalt testének maradványait magába foglaló boritékon vagy síron állott. Ime az ántenetek a halottak tiszteletéből a fétiché tiszteletére. Annak megmagyarázására, hogy az emberek állatokat, növényeket, sőt napot, holdat isteneknek tekintettek, Spencer már az »Animal Worship« című essayben bőven él a melléknevek (nicknames) elméletével. A nyelv a vadembereknél fölültekezdetleges; ők tehát tisztán nem jelölhetik meg azt, hogy, ha valaki erejénél fogva oroszlánnak neveztetett, hogy az csak költött melléknév. Mig az illető ember élt, tévedés nem történhetett, mert kiki láthatta, hogy x ember és nem oroszlán; de midőn meghalt, az utódok közt már senki sem ismerte őt személyesen, de azon hagyomány fennmaradt, hogy oroszlánnak neveztetett: akkor nagyon könnyen megeshetett, hogy az utódok a melléknevet betű szerint vették és azt mondták, hogy oroszlántól származik (totemism). Főkép ezen elmélet segítségével még a növényeknek és többi tárgyakra tisztelete is magyarázható. De Spencer ezeken kívül még más körülményeket említ meg, melyek e hitnek fejlődésére hatottak. Éjjel a vadember egyik meghalt társáról álmodozik és felébredvén ott talál kunyhójában kigyót vagy más állatot, mely becsúszott; mi természetesebb, mint hogy ezen állatot a meghalt lelke testi megjelenésének tartsa? Vagy a vadember a meghaltak sírjánál talál állatot, ezt is kapcsolatba hozza a „meghaltak lelkével. Vagy a vadember úgy van meggyőződve, hogy a növény bódító hatása egy benne lakó szellemre vethető. Sokszor a hely is, honnan a család vagy néptörzs vándorlásaiban jött, okot szolgáltatott ilyen vallási hitre. (Spencertől függetlenül hasonló elméletre jutott Tylor E. B. a »Primitive Culture« című művében.)

VI. A társadalom szervezete.

Mielőtt Spencer a részletekre áttérne, a társadalmat mint olyat jellemzi, főjellemét pedig abban találja, hogy az szervezet. A társadalom szintolyan szervezet, mint akár mely más szerves lénynek szervezete. — Ezt előbb már többen sejtették, pl. Plato és Hobbes, de mind kettő tévedett az összehasonlítás részleteiben és abban, hogy nem a szervezettel magával, hanem az emberi testtel hasonlították össze a társadalmat. — A »The

Social organism» című essayben Spencer az analogiának e négy lényeges pontját állítja össze: 1. A társadalmak ép oly kis embryoból erednek és később ezerszer meg ezerszer nagyobbakká lesznek, mint a szervezetek. 2. Mint a szerves lényekben, úgy a társadalmakban sem lehet eleintén alkatot megkülönböztetni, ez alkat azonban fejlődik és mind szövevényesebbé válik mind a szerves lényben, mind a társadalomban. 3. Mind a szerves lényben, mind a társadalomban eleintén az egyes részek egymástól függetlenek, később egymástól mind függőbbekké válnak, úgy hogy egy résznek megrongálása az egészre zavarólag visszahat, egy résznek elpusztulása az egésznek szétrombolását vonja maga után. 4. Végre a társadalomnak élete az egyes egyedeknek halálával meg nem szűnik ép úgy, mint a szerves lényben az egyes atomok és molekulák jönnek-mennek, de az egész lény fennmarad. Ez analogiák mellett Spencer még a különbségeket is állítja fel, melyek a szerves lény és a társadalom közt megvannak.

1. A társadalomnak nincsen határozott külső alakja. 2. A társadalmat alkotó elemek nem képeznek egy összefüggő folytonos egészet, mint a szerves lény atomjainak összessége. 3. A szerves lénynek atomjai jobban vannak helyükhöz kötve, mint a társadalomnak egyénei, melyek ide s tova vándorolhatnak. 4. A szerves lényben csak egy rész képes érezni (az idegek?), a társadalomban minden egyed, mely voltaképen egyén, képes arra. Spencer azon van, hogy adatok alapján e látszólag kirívó különbségeket kisebb mértékre redukálja, például: midőn a szerves lényeknek atomjai folytonos egészet képezvén, egymással közvetlenül érintkezvén, egymásra közvetlenül hatnak, a társadalomnak szakadozott egészet képező tagjai nélkülözik e közvetlen *physikai* egymásra hatást (ha nem is teljesen), de pótolja e hiányt a nyelv és a többi külső jelek, melyek segítségével a társadalom atomjai egymásra hatnak. Egy lényeges különbséget azonban különösen szem előtt kell tartani: a szerves lényben az egyes atom csak az egész kedvéért van ott, annak céljait kell előmozdítania, a társadalomban ellenkezőleg, minthogy minden egyén egyuttal érző lény, az egész (állam, társaság) az egyesnek kedvéért van.

Az analogia a szerves lény és a társadalom közt még továbbra is vihető: a termelő osztály az emésztő és tápláló szervek rendszerének felel meg, a kereskedő osztály a vérrendszernek, a kor-

mányzó osztály az idegrendszernek. Ép oly módon, mint látjuk, hogy az alsóbb rendű szervi rendszerekből fejlődnek a magasabb szervi rendszerek, ép úgy látjuk, hogy a társadalomban is az alsóbb társadalmi rendekből fejlődnek a magasabb rendek. A szervezetben minden egyes szervezeti rendszer a többiek érdekeit (ha úgy szabad szólanom) mozdítja elő, de a többiek rovására a maga táplálékát veszi az egész tápláló anyagból; a társadalomban ugyanazt tagasztaljuk.

VII. A család.

Miután Spencer a társadalmat így általában jellemezte, a társadalmi tudomány részleteire tér át, és először a családi viszonyok fejlődését és a fejlődésben mutatkozó törvényeket deríti fel. Hogy a társadalom fennállhasson, szükséges, hogy az elhaló elődöket utódok pótolják; és valóban, midőn Spencer a családnak alapjait és kiinduló pontjait vizsgálja, azon tanára tér vissza, melylyel a biológia elveit befejezte. * Feltűnőnek látszhatik, hogy az utódoknak nemzése és azoknak nevelése képezze az alapot, melyből a családi viszonyok kifejlődnek, de Spencer adatokra hivatkozik, midőn a családi együttlétet ezen állatias ösztönökből származtatja. A legvadabb népek sem házasságot nem ismernek, sem házasságkötési szertartásokat, de még a házasi életnek fogalma, szava is hiányzik náluk. Minthogy a gyermekek jó ideig ápolást igényelnek, minthogy mindkét szülő ez ápolásnál közreműködik, mint azt már sok állatnál is látjuk, azért a két szülő együtt él, és innen fejlődik azon rokonszeny egymás iránt, melyből a művelődés fejlődésével a családias élet tisztasága is fejlődik. Sok olyan érzelem, melyet velünk születettnek vagyunk hajlandók gondolni, nem az; vad népeknél a fiu anyjával, az atya leányával, testvér testvérel gyermekket nemz, másutt pedig a leányi szüzesség, asszonyi hűség ismeretlen. Ilyen nyers alapból fejlődnek azon gyöngéd érzelmek, melyek most a családi köteleket nemesítik. Azon szokás, hogy a nők idegen törzsektől elragadtatnak (exogamy), csak harcias vad népeknél fordul elő, békés

* L. Magy. Phil. Szeml. I. 385. k. 1.

és a műveltségben haladottabb népeknél inkább saját törzseikből veszik a feleségeket (endogamy). A társadalomnak legalsóbb fokán azon családi állapot van, melyet Spencer promiscuity-nek nevez, és mely abban áll, hogy nevezett családi és házassági viszonyok ismeretlenek. Férfi és nő állatias ösztönöktől készítve ideig-óráig együtt élnek, azután szétválnak, kiki mással él, és így megy az sine fine. Már magasabb fejlődési fokot jelez a sokférfuság (polyandry) és soknejűség (polygyny). Ha a promiscuity csak olyan törzseknél fordulhat elő, melyeknek sem állandó lakhelyük, sem vagyonuk nincsen (kivéve a mi az élet fentartására mulhatlanul szükséges), a családi életnek e két utóbbi neme már bizonyos műveltségi fokot tételez fel, sőt a házasságok bizonyos szabályoknak vannak alávetve, úgy hogy a sokférfuságnál igen sokszor az az eset fordul elő, hogy több testvérnek van egy felesége. Vajjon a sokférfuság békésen élő nemzeteknél fordul-e elő, a soknejűség harciasoknál, azt biztosan mondani nem lehet, habár a priori okoskodva az ember ezt tételezné fel. A műveltség legmagasabb fokán mindenütt az egynejűség kap lábra. (Az egynejűség szó nem felel meg teljesen a fogalomnak, mert ha több férfinak van egy felesége, az is egynejűség, monogamy, holott a monogamy szó azt fejezi ki, hogy egy férfi egy nőt vesz feleségül). A monogamiánál a rokonságot a legpontosabban lehet megállapítani, az egyes emberek családi viszonyai egymáshoz a legélesebben vannak körülírva. Minden egyes individuum jóléte általa a legjobban van biztosítva. Csak a monogamiában fejlődik azon szülői szeretet, mely a gyermekek neveltetését a legjobban biztosítja, csak a monogamiában fejlődhetik azon gyermeki szeretet a szülők iránt, melynek következtében az elaggott öregek el nem hagyatnak, hanem a legszeretetteljesebben ápolatnak.* A monogamiában a társadalmi viszonyok a leghatározottabbak, és itt látjuk a fejlődésnek azon törvényét, melynél fogva a határozatlan határozottá válik. Párhuzamosan azzal, hogy a házasság élet mindig tisztábbá és rendezettebbé lesz, az is jár, hogy a csa-

* A biológia fentebb idézett fejezetében található azon tétel, hogy a magasabb állatoknak kevesebb utódjaik vannak, de azok jobban vannak védve az élet veszélyei ellen; azt is láttuk, hogy az emberiség szaporodása tekintetében ez irányban fejlődik; ime a monogamia, a családi fejlődésnek utolsó stádiuma, ugyanazt biztosítja.

lábban a nőnek és gyermekeknek helyzete mindig jobb lesz; a férjnek zsarnoki hatalma felesége és gyermekei fölött, mint azt a soknejűségben élő nemzetek és a monogamiában élő nemzetek fejlődésüknek alsóbb fokán feltűntetik (a rómaiaknál a patria potestas), mindinkább tünedezik, és helyébe a nők iránti tisztelet, a gyermekek kiméletes neveltetése, szabad akaratuknak biztosítása, jogaiknak elismerése lép.

Budapest.

Lechner László.
